

УДК 355.23:37.03:811

РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Ю.І.Бец

Анотація. Стаття присвячена висвітленню результатів аналізу стану сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників та репрезентації результатів експериментального дослідження щодо визначення дійсного рівня її сформованості у курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Ключові слова: національна свідомість, майбутні офіцери-прикордонники, стан сформованості національної свідомості, критерії і показники сформованості, курсанти.

Аннотация. В статье представлено описание методики анализа состояния сформированности национального сознания у будущих офицеров-пограничников и представлены результаты экспериментального исследования по определению действительного уровня его сформированности у курсантов Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого.

Ключевые слова: национальное сознание, будущие офицеры-пограничники, состояние сформированности национального сознания, анализ, критерии и показатели сформированности, курсанты.

Summary. The article deals with the methodology for analysis of national consciousness of future border guard officers and results presentation of experimental research as to defining of its actual level of cadets at the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi.

Key words: national consciousness, future border guard officers, national consciousness' formation, analysis, criterion and levels of formation, cadets.

Вступ. Розвиток державності в Україні, розширення соціально-економічних зв'язків нашої країни та формування міжнародних відносин обумовлюють необхідність визначення ефективних шляхів для освітнього процесу щодо підготовки майбутніх фахівців, які спроможні ефективно працювати у державних структурах з охорони кордону. В умовах конкуренції на ринку праці сучасний офіцер-прикордонник повинен мати високий рівень теоретичних знань, а також володіти вміннями творчо застосовувати здобуті знання у практичній діяльності та самостійно розв'язувати будь-яку професійну проблему. Зазначимо, що конкурентоспроможність випускників ВВНЗ, значною мірою, залежить від ступеня сформованості національної свідомості. Виховання національної свідомості Д.О.Тхоржевський визнавав «одним з пріоритетних завдань системи освіти загалом та психолого-педагогічної науки зокрема» [1, с. 3].

Сьогодні від майбутніх фахівців із вищою військовою освітою вимагається не тільки розуміння, запам'ятовування й відтворення отриманих теоретичних знань, але й вміння ними оперувати та творчо застосовувати у професійній діяльності. Ефективно організований навчально-виховний процес покликаний сформувати в майбутніх офіцерів державницьке мислення на основі глибокого розуміння явищ, процесів, відношень в українському суспільстві, а також способів і засобів розв'язання фахових завдань з урахуванням інтересів своєї країни.

Метою статті є оприлюднення результатів аналізу стану сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників та виокремлення найбільш оптимальних шляхів, які сприятимуть підвищенню її рівня.

Виклад основного матеріалу. Насамперед розглянемо практичні аспекти дослідження стану сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників. Під час проведення констатувального експерименту ми брали до уваги наукові розробки фахівців щодо визначення загального рівня сформованості різних якостей особистості, які адаптували для дослідження. Зокрема методики: дослідження вихованості (В.Костів, М.Шилова); діагностики громадянської та етнічної самосвідомості студентів (Т.Дем'янюк, В.Хрущ); незакінчених речень (Т.Кравченко); «Ціннісних орієнтацій» М.Рокича (Н.Кіршева); «Визначення рівня національної самосвідомості» (Д.Тхоржевський); визначення стратегії поведінки особистості в конфлікті (А.Кармін).

Як зазначають науковці (Ю.Дерюгін, М.Д'яченко, В.Іванов), найбільш ефективними методами вивчення особистості майбутнього офіцера ДПСУ виступають: спостереження, індивідуальні бесіди, аналіз результатів діяльності, узагальнення незалежних характеристик.

Констатувальний експеримент проходив у 2009/2010 н. р., у ньому було задіяно 203 курсанти

спеціальності «Переклад» НАДПСУ (60 курсантів першого курсу, 46 – другого, 44 – третього, 53 – четвертого курсів). При виявленні рівня сформованості національної свідомості майбутнього офіцера-прикордонника ми аналізували рівень їхніх знань (пізнавальний критерій), сформованість національно-державних цінностей (ціннісний критерій) і реальну поведінку курсантів та їхні вчинки (поведінковий критерій).

З метою конкретного визначення рівнів сформованості у курсантів національної свідомості за *пізнавальним* критерієм було розроблено анкету та проєктивну методику на основі незакінчених речень. Для чіткого з'ясування рівня знань про національну свідомість та усвідомленості національно-патріотичних якостей розроблено анкетування. При аналізі відповідей курсантів на запитання анкети до уваги бралися повнота, точність, глибина і усвідомленість знань щодо державотворчих процесів в Україні. Розроблені питання анкети стосувалися знань курсантів щодо національних і державних символів України, Державного Гімну, Конституції України, законів та законодавчих актів. Ми прагнули перевірити знання майбутніх охоронців кордону стосовно уявлень про власну націю, історичних подій рідної землі та традицій Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького. В анкеті-питальнику також були запитання, що прямо стосувалися знання української мови, історії українського війська.

Під час встановлення рівня теоретичних знань використовувалася 100-бальна шкала, причому якщо курсант отримував від 0 до 40 балів, то у нього констатувався низький рівень, від 41 до 75 – середній рівень і від 76 до 100 – високий рівень сформованості національної свідомості.

Для визначення ступеня національної ідентичності було використано проєктивну методику, яка дала нам можливість з'ясувати позицію курсанта щодо ставлення його до своєї держави – України та до національної спільноти – українського народу. А саме майбутні офіцери, які закінчували речення з гідністю стосовно України, гордістю за свою націю та позитивно ідентифікували себе в ролі українців, володіли позитивно-асоціативним ставленням, тобто високим рівнем сформованості такого показника, як ступінь національної ідентичності. Для курсантів, які закінчували речення на кшталт «Гарна країна», було притаманне позитивно-узагальнююче ставлення до України і, як результат, – середній рівень національної ідентичності. У нашому дослідженні було встановлено наявність відповідей курсантів із негативним ставленням («слабка, бідна країна», «країна із невизначеним майбутнім», «безперспективна нація», «легко поміняю свою національність та країну народження»). Зазначеного типу відповіді дали нам підстави встановити, що для курсантів притаманне негативне ставлення до України і низький рівень національної ідентичності. Узагальнення результатів комплексного дослідження дозволяє стверджувати, що переважна більшість майбутніх офіцерів усіх років підготовки має середній та низький рівні знань. Курсантів першого року навчання із високим рівнем розвитку національної свідомості є небагато – лише 8,33% від опитаних. На другому та третьому курсах кількість таких курсантів не суттєво збільшилася (13,04 та 13,64%). Ми спостерігали деяке зростання кількості курсантів із високим рівнем знань тільки на четвертому курсі (22,64%). Такі результати можна пояснити тим, що майбутні офіцери протягом навчання прослухали значну кількість українознавчих дисциплін та відвідали певні громадські заходи, які мали безпосередній вплив на процес формування національної свідомості.

Для встановлення рівня сформованості національної свідомості за *ціннісним* критерієм було використано системне дослідження, що передбачало низку тестувань, опитування, бесіди та інтерв'ю. Зупинимося на методиці дослідження такого показника, як сформованість системи цінностей особистості та ролі національно-державницьких цінностей у ній. За основу використано методику «Ціннісні орієнтації» М.Рокича, зокрема ми виходили із розуміння автором цінностей як «основи світогляду і ядра мотивації життєвої активності» [2, с. 151]. М.Рокич визначив відповідний такому погляду перелік цінностей, що поділялися ним, відповідно, на термінальні (очікувані стани існування) та інструментальні (бажаний модус поведінки).

Визначальними у нашому дослідженні були також поради М.Боришевського [3]. Автором було розроблено концептуальну модель зрілої особистості-громадянина. Блоки цієї моделі, що являє собою цілісну, відносно завершену систему, представлені у вигляді 7 підсистем цінностей (моральні, громадянські, світоглядні, екологічні, естетичні, інтелектуальні, валеологічні), які за своєю суттю є такими, що характеризують людину загалом, а тому відповідають національній свідомості та самосвідомості зокрема.

Під час констатувального експерименту ми виходили із позиції про залежність складу і спрямованості ціннісних орієнтацій від конкретного соціокультурного контексту, життєвих ситуацій, умов і особливостей виконуваної суб'єктом діяльності, статі, рівня освіти. Для розв'язання поставленого завдання ми звернулися до якісно-кількісного аналізу окремих складових (цінностей) у

групах (комплексах) ціннісних утворень у курсантів різних курсів. У табл. 1 представлено рангову позицію ціннісного комплексу у курсантів усіх курсів.

Таблиця 1

Значення середніх показників та рангова позиція за ціннісним критерієм

Групи досліджуваних курсантів	Цінності						
	Моральні	Національні	Світоглядні	Екологічні	Естетичні	Інтелектуальні	Валеологічні
I курс	1,33 (1)	4,71 (4)	6,32 (6)	5,13 (5)	2,49 (3)	1,96 (2)	6,74 (7)
II курс	2,01 (2)	2,56 (3)	5,38 (5)	6,29 (6)	4,51 (4)	1,42 (1)	6,43 (7)
III курс	2,23 (2)	5,28 (5)	4,45 (4)	6,51 (7)	3,24 (3)	1,56 (1)	5,39 (6)
IV курс	1,37 (1)	4,47 (4)	6,24 (7)	5,90 (6)	2,32 (3)	1,91 (2)	5,58 (5)

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що із наведених у табл. 1. даних найменший діапазон розкиданості середніх, відповідно і рангових позицій спостерігається за групами інтелектуальних і моральних цінностей, які займають домінуюче місце у представників усіх вікових груп курсантів загальної вибірки. Таким чином, на констатувальному етапі експерименту для майбутніх офіцерів-прикордонників національні цінності посідають лише 4-ту позицію.

Таким чином, із 203 респондентів повні та ґрунтовні відповіді на 8-10 запитань дали лише 17 опитаних; 77 курсантів відповіли на 5-7 запитань; менше ніж на 4 запитання відповіли 109 майбутніх офіцерів-прикордонників, що становить 53,69% від усіх респондентів.

Ми підбили підсумки щодо визначення рівня сформованості у курсантів національної свідомості стосовно показників ціннісного критерію. Узагальнені результати комплексного дослідження ціннісного критерію представлено у табл. 2.

Чергове наше завдання полягало у чіткому з'ясуванні рівня сформованості національної свідомості курсантів за поведінковим критерієм, який у структурі досліджуваної якості репрезентує усвідомлену поведінку на основі особистісно значущих норм, правил, передбачає уміння самостійно організувати свою діяльність, дисциплінованість.

Таблиця 2

Узагальнені результати дослідження сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників за ціннісним критерієм (констатувальний етап експерименту)

Рівні	I курс		II курс		III курс		IV курс	
	абс. од.	у%	абс. од.	у%	абс. од.	у%	абс. од.	у%
Високий	7	11,67	7	15,22	6	13,64	13	24,53
Середній	32	53,33	28	60,87	30	68,18	35	66,04
Низький	21	35,0	11	23,91	8	18,18	5	9,43
Всього	60	100	46	100	44	100	53	100

Також він передбачає сукупність практичних дій, вчинків, завдяки яким у майбутнього офіцера-прикордонника буде відбуватися формування високого рівня національної свідомості. Основними показниками сформованості цього критерію є активність та добровільна участь у заходах національно-державницького характеру, самовідданість та готовність поступитися власними потребами на користь своєї країни, самовіддане та активне виконання військового обов'язку.

Рівень сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників за поведінковим критерієм було визначено на основі педагогічної діагностики. При цьому ми виходили із тих міркувань, що на основі педагогічного оцінювання можна чітко визначити рівень сформованості

показників національної свідомості у курсантів, виробити рекомендації викладачам щодо корекції навчально-виховної роботи з метою формування високого рівня зазначеного критерію. Розроблена нами методика педагогічної діагностики соціальної відповідальності передбачає:

1) вибір експертів із числа викладачів НАДПСУ;

2) цілеспрямоване педагогічне спостереження за курсантами під час аудиторної діяльності та годин самопідготовки;

3) заповнення діагностичних карт рівня сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів за поведінковим критерієм експертною комісією;

проведення самооцінки рівня сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів за поведінковим критерієм самими курсантами;

визначення конкретного рівня сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів за поведінковим критерієм на основі узагальнених результатів.

Дослідження формування національної свідомості у курсантів за поведінковим критерієм ми проводили методом незалежних експертних оцінок. До групи експертів були поставлені такі вимоги: добре знати кожного курсанта; володіти психолого-педагогічними знаннями сутності процесу формування національної свідомості та основних її показників. До проведення експертизи було залучено викладачів НАДПСУ, які безпосередньо та прямо контактують із курсантами під час навчального процесу та мають педагогічний стаж роботи у ВВНЗ не менше ніж 3 роки.

Для дослідження рівня сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів за поведінковим критерієм були залучені курсанти I, II, III, та IV курсів, а також по три експерти на кожну навчальну групу. Перед початком проведення педагогічної експертизи для задіяних експертів був проведений навчальний семінар, під час якого вони були ознайомлені із суттю теоретичних та практичних аспектів проведення педагогічної діагностики показників поведінкового критерію, а також із процедурою технологічного процесу діагностики. З метою педагогічної діагностики вказаного рівня була розроблена діагностична карта (табл. 3).

Таблиця 3

Діагностична карта вивчення рівня сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів за поведінковим критерієм (констатувальний етап експерименту)

Показники поведінкового критерія	Перший експерт	Другий експерт	Третій експерт	Середня оцінка експертів	Самооцінка курсанта	Підсумкова оцінка	Рівень сформ. показника
Активність, участь у заходах національно-державницького характеру							
Готовність поступитися власними потребами на користь своєї країни							
Самовіддане та активне виконання військового обов'язку							

Після визначення незалежними експертами педагогічних оцінок показників поведінкового критерію виводиться підсумкова оцінка (середнє арифметичне від оцінки експертів). Ми взяли до уваги, що оцінка кожного із суддів є дещо суб'єктивною. Такий підхід виключить суб'єктивний вплив експертів.

При визначенні рівня сформованості національної свідомості за поведінковим критерієм до уваги бралася і власна оцінка курсанта. Кожен респондент самостійно виставляв собі оцінку у відповідній графі діагностичної карти. Курсанти отримали інструктаж стосовно технології самооцінювання. Такий підхід був зумовлений науковими дослідженнями фахівців щодо трактування самооцінки як рефлексорного ставлення особистості до себе самої як суб'єкта і об'єкта самоаналізу.

Після занесення до діагностичної картки самооцінки рівня сформованості відповідних показників поведінкового критерію ми визначали підсумкову оцінку. Для кількісної характеристики рівня сформованості національної свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників за поведінковим критерієм ми обчислювали коефіцієнти сформованості поведінкового показника у кожного курсанта.

Узагальнені результати комплексного дослідження сформованості національної свідомості за поведінковим критерієм вказують на те, що переважній більшості курсантів першого та другого курсів,

на думку експертної комісії, притаманний середній та низький рівень сформованості національної свідомості за поведінковим критерієм. Незначні позитивні зміни ми спостерігаємо щодо сформованості зазначеного критерію у майбутніх офіцерів, які навчаються на третьому та четвертому курсах.

У ході дослідження з'ясовано, що кількість третьокурсників із високим та низьким рівнем однакова – по 7 респондентів (15,91%). Лише у курсантів випускного курсу можна помітити справді позитивну тенденцію, а саме: 24,53% респондентам притаманний високий рівень сформованості національної свідомості за поведінковим критерієм, тоді як лише 9,43% мають низький рівень. Такі позитивні результати можна пояснити, виходячи із специфіки навчання у ВВНЗ.

Узагальнені результати констатувального експерименту за усіма критеріями (пізнавальним, ціннісним, поведінковим) дають нам підстави стверджувати, що формування національної свідомості під час навчання відбувається стихійно, а тому значного поступу (динаміки) на діаграмах не простежується.

Отже, із 203 продіагностованих курсантів високий рівень сформованості національної свідомості за пізнавальним критерієм притаманний лише 29 респондентам, тоді як переважній більшості (120) притаманний середній рівень; 54 курсантам властивий низький рівень. Практично ідентичні результати ми отримали і стосовно показників ціннісного критерію. Зокрема 33 майбутнім офіцерам властивий високий рівень сформованості національної свідомості за ціннісним критерієм, тоді як 125 опитаних мають середній та 45 – низький рівні. Кращі результати ми одержали стосовно показників поведінкового критерію, що зумовлено, насамперед, чітким підпорядкуванням та виконанням наказів та розпоряджень командирів.

Отже, 37 курсантів мають високий рівень сформованості національної свідомості відповідно до показників поведінкового критерію, 122 – середній і 44 – низький. Таким чином, 14,28% майбутніх захисників кордону володіють ґрунтовними знаннями у зазначеній галузі (пізнавальний критерій), 16,26% респондентів мають високий рівень за ціннісним критерієм, 18,23% опитаних отримали позитивні результати щодо поведінкового критерію.

Отримані під час констатувального експерименту результати мають суттєвий негативний вплив на професійну зорієнтованість та формування національної свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників, а також свідчать про нагальну необхідність активізації діяльності у зазначеному напрямку. Тому **перспективами подальших розвідок** можуть стати удосконалення методичних аспектів формування національної свідомості майбутніх офіцерів-прикордонників та розробка моделі її формування.

Література

1. Виховання національно свідомої особистості (методичні рекомендації). За ред. Д.О. Тхоржевського. – Глухів: РВВ ГАП, 2001. – 148 с.
2. Психология личности : тесты, опросники, методики / авт.-сост. : Н. В. Кишчева, Н. В. Рябчикова [и др.]. – М. : Геликон, 1995. – 236 с.
3. Боришевський, М. Й. Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних закономірностей виховання громадянської свідомості та самосвідомості особистості / М. Й. Боришевський // Актуальні проблеми психології : наук. зап. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 1999. – Вип. 19. – С. 36–44.
4. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / Кыверялг А.А. – Таллинн: Валгус, 1980. – 334 с.
5. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям / Гончаренко С. У. – К. ; Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
6. Щербань М.П. Пам'ятай імя своє: Заповіді сімейної педагогіки: навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. – 191 с.
7. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Л.О. Пустовіт (уклад.). – К.: Довіра, 2000. – 1017 с.